

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

כב תמוז תשע"ח נשלח חיינם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 70

למי שייכות מתנת הבר מצווה

המקרה:

בסיום אירוע בר המצווה, פתחו ההורים עם נער הבר מצווה את המתנות והמעטפות, והתלבטו האם נועדו המעטפות לחתן השמחה, או להוריו שביקשו לכסות בהם את האירוע, ואולי אף ישאר מסכומים אלו מעט לצרכים השוטפים.

מצד אחד סברו: המתנות שניתנו יעידו שהאורחים ביקשו לשמח את לב הנער בתשורות שישמחו אותו, ולכן העניקו לו ספרים וחפצי ערך שיהנה מהם, וכך יש לאמוד את דעת נותני המעטפות.

מאידך גיסא: הצ'קים שנכתבו לטובת ההורים יעידו על רצון האורחים להעניק את המעטפות להורים כתשורה על האירוע והשתתפות בשמחתם.

ברם המבוכה התעצמה כשעל חלק מהמעטפות צויין שמו של נער הבר מצווה, ועל ההמחאה עצמה נכתבו ההורים כמוטבים. ואילו בחלק מהמעטפות שבהם היה מזומן וצויין שם ההורים, היתה מצורפת ברכה אישית לנער הבר מצווה.

תשובה

במקום בו ישנו מנהג ידוע בדבר, ברור כי דעת האורחים והנותנים היתה לפי הנורמה הנהוגה. אם הנער עודינו בגדר 'קטן' בעת האירוע, המתנות וודאי שייכות להוריו לרוב הפוסקים, אך אם תפס הבן לא ניתן להוציא מידו, שכן המהרש"ך והגינת ורדים סברו שהמתנות שייכות לקטן.

אם היה בגדר 'גדול', נפסק כדיעה שהינן של הבן אף בהיותו סמוך על שולחן ההורים, אך בהצטרף ספק בכונת ובאומדנת הנותנים אזי ישנו ספק על בעלות מעטפות אלו, ואין יכולת להוציא מיד ההורים אם החזיקו כבר בכספים. רישום ההורים כמוטבים על הצ'ק מחשיב אותם כמוחזקים בשטר. ברם מתנות אישיות כספר, שעון וכל מתנה שהיא, ברור שנועדו לבן, ואם הוא גדול, הינן שלו אף שנמסרו ומצויים תחת ידי ההורים (שמורה לאב הזכות וחובת החינוך של בנו, ובאם סבור שהמתנה אינה מתאימה להתפתחותו הרוחנית (מסתבר לי שאף אם משנתו החינוכית של האב הינה נחלת 'יחידים', פרט למשנה חינוכית של 'משוגעים') וכ"ש אם הינה מזיקה לכך, מחוייב לסלק אותה ולקחת אותה מבנו אפילו שהינו גדול והמתנה שלו, כפי שבארנו בגיליון אחר, כדין הרב שמצווה לייסר תלמידו ואף לעונשו בממון מתוך מניע חינוכי).

מתנת בר מצווה שניתנה כ'דורון דרשה', כשכר על דרשתו – אזי הינה שלו, גם אם הוא 'קטן'.

נמוקי הדין

מתנת בר מצווה

לפנים בישראל היו מקפידים להעניק לחתן בר מצווה דורון ומתנה לרגל הכנסו לעול המצוות (כמבואר במהר"ל תפארת ישראל פרק נא על גודל ומעלת מצווה של בן י"ג, והנחת רוח האלוהית מכך), כמש"כ היש"ש במהרש"ל ב"ק פ"ז סי' ז' ששמחים על עובדת היותו מצווה ועושה. זכיותו בנשמה עליונה (וראה בכך החיים רכה, יא), ועל הצטרפותו והתכללותו עם כל בית ישראל במעלתם ובעבודת ה', כמש"כ היסוד ושורש העבודה בשער הראשון שראוי להיות מלאי שמחה בכך שהצטרף לבית ישראל נשמה נוספת שתעשה נחת רוח ליוצרינו.

מנהג זה נשען על מאמר הזוהר בפרשת משפטים דף צח.: 'ההוא דזכי לתליסר שנין ולהלאה אקרי בן לכ"י (כל הזכה לגיל שלוש עשרה והלאה נקרא בן לכנסת ישראל)... כד מטא דוד לתליסר שנין וזכה בההוא יומא דעאל לארביסר כדין כתיב ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך (כשהגיע דוד לגיל י"ג וזכה להכנס לגיל י"ד אמר בני אתה וגו'), מ"ט

דהא מקדמת דנא לא הוה ליה ברא ולא שראת עליה נשמתא עלאה דהא בשני ערלה הוה (עד אז לא היה לו ולא שרתה עליו נשמה עליונה, שכן היה בשנות ערלה)... תנינן בכל יומא ויומא חמי קודשא בריך הוא להווא ינוקא דקאי ברשו דערלה ואיהו נפיק מינה ואתמשך לבי ספרא ותבר לה ואזיל לבי כנישתא ותבר לה (למדנו, שבכל יום הקב"ה רואה את הילד המצוי ברשות הערלה ויוצא ממנה, הולך ללמוד בבית ספר ובבית כנסת ומשבר אותה). מה עביד קודשא בריך הוא לההיא נשמתא אעיל לה לאדרא דיליה ויהיב לה מתנן ובבזבזן סגיאין וקשיט לה בקשוטין עלאין עד זמנא דאעיל לה לחופה (מה עושה הקב"ה לנשמה זו, מכניסה לחדרו ונותן לה מתנות מנחות וקישוטים עליונים עד הגיעה לחופה, שהוא מיום י"ג ואילך).

אולם ברבות הימים, המירו את מעלת מתנה זו שביקשה ללוות את הנער בצעדיו הראשונים בעבודת ה', למתנת השתתפות בשמחתו ביום חגו (מאפייני התשורות יעד ע"כ), ויש שאף מכוונים לתת מתנה להורים אם בשל הרצון להשתתף איתם בשמחתם, ואם בכדי לסייע להורים בהוצאות האירוע שאירגנו לרגל המאורע הנעלה. וכאן באנו לידי הספק, למי מיועדת ומי זוכה במתנה שהעניקו לשמחת הבר מצוה.

קניינו של קטן ומציאתו

הלכה היא שקטן אינו זוכה בעצמו, אלא רק ע"י זכיית אחר עבורו, כמבואר בשו"ע בס' רמג סעי' יח, וישנה מחלוקת אם כשדעת אחרת מקנה לו³³ את החפץ הוא קונה מדאורייתא (ש"ך שם סק"ו, מגיד משנה מכירה כט, א), או רק מדרבנן. את הדיון בשאלה שלנו צריך לחלק לשניים. יש לבחון מה היתה דעת האורחים שנתנו את התשורות. ואם נוודה שנתנו אותם לנער אזי נצטרך לברר האם זוכה הנער במתנות אלו.

איתא במשנה בב"מ פ"א מ"ה: 'מציאת בנו ובתו הקטנים... הרי אלו שלו. מציאת בנו ובתו הגדולים... הרי אלו שלהן'. ובגמ' שם בדף יב: נחלקו בטעמא דדינא דמתניתין, ומהו גדר הגדול האמור במשנה;

'אמר שמואל, מפני מה אמרו מציאת קטן לאביו, שבשעה שמוצאה מריצה אצל אביו, ואינו מאחר בידו'. הרי שעם הגבתו את המציאה הוא הקנה אותה לאביו, ולא קנאה לעצמו. ישנה מחלוקת ראשונים האם לקטן אין כלל יד לקנות או שיש לו יד לקנות ואעפ"כ תקנו חז"ל שמציאתו לאביו.

ובהמשך הגמ' בדף יב: איתא דיעה החולקת: 'ופליגא דרבי חייא בר אבא, דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן לא גדול, גדול ממש, ולא קטן, קטן ממש. אלא, גדול וסמוך על שלחן אביו, זהו קטן. קטן ואינו סמוך על שלחן אביו, זהו גדול'. ובאר רש"י בד"ה 'אדר' חייא בר אבא: 'דאמר אף גדול שיש לו זכייה, אם סמוך הוא על שלחן אביו, מציאתו לאביו משום איבה, אבל אינו סמוך על שלחן אביו, אפילו הוא קטן, מציאתו שלו'. כלומר, כל עוד הבן סמוך לשולחן אביו הריהו כקטן, ומשום חשש שיווצר איבה מול אביו ויפסיק לפרנסו (כדבארו התוס' שם), תיקנו שתהא המציאה של האב.

הרי שבעוד שלדעת שמואל דוקא בן קטן מציאתו לאביו משום שבשעה שהוא מגביה את המציאה הוא מריצה לאביו, וחסר בקניין ו'ביד' הקטן, הרי שלר' יוחנן אפילו גדול וסמוך על שלחן אביו דינו כקטן, ומשום איבה. אולם לא חלק ר' יוחנן באופן גמור על שמואל, ואף לדידיה קטן ממש לא זוכה משום שחסר ב'ידו' הקניינית, שהרי מודה הוא שקטן לא זוכה בעירוב עבור אחרים מחוסר היכולת הקניינית שלו ולא מטעם איבה, שהוא שייך בגדול הסמוך לשולחן אביו.

השו"ע בס' ער סעי' ב פסק עפ"י הראשונים כר' יוחנן: 'מציאת בנו ובתו הסמוכים על שלחנו, אף על פי שהם גדולים, ומציאת בתו הנערה אף על פי שאינה סמוכה על שלחנו... הרי אלו שלו (הרמ"א העיר ע"כ בשם עיטור: 'וה"ה אם הריחו בסחורה או במלאכה)'. אבל מציאת בנו שאינו סמוך על שלחנו, אף על פי שהוא קטן'. נמצאנו, שכל מציאה או רווח ממוני של הקטן, זוכה בו אביו, הגם שיקנה חפץ ופריט מכספו ומכיסו, הינו של האב.

גדר 'גדול הסמוך לשולחן אביו': כתב המהריט"ץ בס' רלג שגם בן שלא גר אצל אביו, אבל ניזון מאביו, וכל פרנסתו ממנו נחשב סמוך על שולחן אביו. מאידך, הסמ"ק מצוה רפב והכלבו ס"ל לג כתבו שבן נשוי, אף אם סמוך בפועל על שולחן אביו, מכל מקום מציאתו אינה לאביו, כי נשוי לא נחשב כבר סמוך. נראה שהבינו שלהיות סמוך, משמעותו להיות חלק מהוויית הכלכלית, ולא רק מתפרנס ממנו.

מציאת קטנה ונערה ומתנותיה

³³ הקצוה"ח בס' רלה סק"ד כתב שמהני דעת אחרת מדין זכין. ובאילו בס' ער"ה באר קצוה"ח בסק"ד שדעת אחרת מפעילה את הקניין, ומועילה במקום כוונת קניין. ויובן עפ"י מש"כ בשרי יושר שער ז פ"ב שהדעת אחרת פועלת את הקניין, וזי לא צריך כוונה ופועלת הקונה.

לגבי זכות האב במציאת ביתו כל עוד הינה נערה, דנו הראשונים והפוסקים האם קיימת סברת איבה שיכול לקדש אותה עם מוכה שחין ולכן מתנותיה שלו כדין כסף קידושיה ומציאתה, או שרק בקטנה אמרו זאת ולא בנערה.

החלקת מחוקק באה"ע"ז בס"ל לז"ס סק"א הסתפק בכך, ודן בגדר מתנה שניתנה לנערה, אם הינו שלה, או שהוא של אביה ככל כסף הקידושין שזוכה בו האב: 'יש להסתפק אם דומה לכסף קידושין או דוקא קידושין לאביה משום דאי בעי מסר לה למנוול, אבל כל שזיכו לה אחרים מתנה אין לאביה כלום. ולא דמי למציאה'. כן הסתפק הבית שמואל ס"ל לז"ס סק"א בדין זה והעלה שאפשר שדין המתנה זהה יותר לכסף הקידושין יותר ממצאה, שכן האב זוכה גם במותר הכסף מפרוטת הקידושין, וכן לא נצרכה הבת לעשות דבר ולהטריח עצמה להרים דבר מה, ולכן יהא של אביה: 'ומשמע קידושיה לאביה כל מה שמקד' אותה, אף על גב בפרוטה יכול לקדש והמותר הוי מתנה, מ"מ זוכה אביה. יש למילף מזה מי שנותן מתנה לבתולה זוכה אביה... מציאה מטריח את עצמה להגביה א"כ מתנה שפיר יש למילף', ונותר בספק אם יש לדמות ביניהם, או שמציאת נערה לעצמה.

אולם בראשונים נראה שביקשו לדמות בין ההקנאות הללו, והינן מוקנות לאב. הרמב"ן בב"מ בדף יב: כתב: 'אבל בביתו גדול גדול ממש ואינה סמוכה, אבל קטנה אע"פ שאינה סמוכה מציאתה לאביה'. כלומר, לעולם האב זוכה במציאתה, עד שתהא גדולה ואינה סמוכה. וכן מבואר ברשב"א שם בדף יב. שר' יוחנן איירי בבן ולא בבת: 'פרש"י ז"ל דמציאת בתו משום דכתיב בנעוריה בית אביה כל שבח נעורים לאביה. ולפי פירושו הא דאמר ר' יוחנן... גדול וסומך על שלחן אביו זהו קטן, וקטן שאינו סומך על שלחן אביו זהו גדול – אבנו דוקא קאי. אבל בת (כל עוד אינה בוגרת) אפילו אינה סמוכה על שלחן אביה, מציאתה לאביה, דהתורה זכתה לו'. וכך פסק הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה פי"ז הי"ג: 'מציאת בנו ובתו הסמוכים על שלחנו אע"פ שהן גדולים, ומציאת בתו הנערה אע"פ שאינה סומכת על שלחנו, ואפילו היתה מכורה אמה. הרי אלו שלו'. הרי שדין הנערה אף שאינה סמוכה לשולחן אביה כדין קטנה, ומציאתה לאביה, ורק גדולה שאינה סמוכה לשולחן אביה מציאתה לעצמה. וכן הביין הנתי"מ בס"ל ער סק"ב בדעת מרן השו"ע: 'ובשו"ע כללא כ"ל דע"י בתו הגדולה יכול לזכות, משמע אפילו ע"י נערה'. וכן הוכיח הקצוה"ח שם סק"א מדיני עירובין שאין מקנה ע"י בתו נערה, שהאב זוכה במתנותיה.

דין המתנות שניתנו לקטן

דברי הגמ' נסבו על זכות ובעלות על מציאות שהגיעו לידי הבן, אך לא נזכר בפירוש דין מתנות ותשורות שניתנו לו אם גם בהם זוכה האב, ונחלקו הדיעות בעניין;

א. ר"ת בתוס' בב"מ שם בד"ה 'רבי יוחנן ובעירובין בדף עט: בד"ה 'ומזכה' כתב: 'וצריך ליזהר שלא לזכות העירוב ע"י בנו הגדול הסמוך לשלחנו, דידו כיד אביו הוא. ואף על גב דשמואל פליג עליה התם, ואומר גדול גדול ממש, קיימא לן כרבי יוחנן לגבי שמואל'. כלומר, דין מתנה כדין מציאה, ואין לגדול הסמוך לשולחן אביו יכולת לזכות בה.

כן פסק הרא"ש בעירובין פ"ז ס' ה: 'אין לזכות העירוב ע"י בנו הגדול הסמוך על שלחן אביו, דידו כיד אביו'. כן הכריע בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן ס"ל ריג: 'ר"ת ז"ל פירש דגדול הסמוך על שלחן אביו, זהו קטן... ויש מחלקין בין מציאה, לזכו'. דמציאה אין האב זוכה, אלא כדי שלא תהא לו איבה... וטוב להחמיר, כדעת ר"ת'. כן הכריע המחנה אפרים בהל' זכיה ומתנה ס' ב: 'חזרתי על המקרא דמתנה שנתנו לו אחרים לבן, נראה מדברי הפוסקים דהוי של אב, משום איבה, זולת אם התנה הנותן'. וכ"כ המרדכי בעירובין רמז תקק, הסמ"ג בהל' עירובין עמ' רמג הסמ"ק ס' רפב עמ' שז והטור באו"ח בס"ל שסו.

השו"ע שם סעי' י בשם י"א כדיעה בתרייתא הביא דיעה זו, אך סיים שיש לחוש לשתי הדיעות: 'כשמזכה להם ע"י אחר לא יזכה על ידי בנו ובתו הקטנים, אפילו אם אינם סמוכים על שלחנו... אבל מזכה הוא ע"י בנו ובתו הגדולים, אפי' סמוכים על שלחנו... ויש אומרים שאינו מזכה ע"י בנו ובתו הסמוכים על שלחנו, אפילו הם גדולים, ולא ע"י בתו, אפילו אינה סמוכה על שלחנו, כל זמן שלא בגרה... ולכתחלה טוב לחוש לדברי שניהם היכא דאפשר'. והרמ"א שם כתב שבדיעבד יש לילך בתר המיקל בעירובין.

ב. הרמב"ן בחידושיו בב"מ יב: חילק בין דין המציאה לדין המתנה, וכי ישנו הבדל בדין מתנת גדול הסמוך למתנת קטן: 'אבל גבי בנו גדול כיון שיש לו יד יכול לזכות לאחרים, לא יהא אלא מתנה דקא יהיב ליה אחר מי תקינו ליה רבנן לאב, הכא נמי זכי אפילו לאחרים'.

כן הביא הנמו"י בב"מ בדף ו. מדפי הרי"ף את דעת הר"ן לאחר שהביא דעת ר"ת: 'ואיכא מ"ד דכי היכי דאמרינן במציאה שהיא של אביו, כן הדין אם נתנו אחרים מתנה לבן שתהיה לאביו... וכל הרנב"ר ז"ל דמסתברא שהדין כך הוא בקטן הסמוך על שולחן אביו. אבל בגדול לא מחזור, דלא גרע מאשתו דקי"ל דבעל שנתן מתנה לאשתו, קנתה'. היינו, כיון שלגדול יש יד ויכולת זכיה אישית, אפילו שהוא סמוך על שולחן אביו זוכה לעצמו במתנה, ולא במציאה. נותר להקשות ולברר, דאם האב זוכה במתנה, מדוע ראה הנותן לנכון ליתנו לבן ולכתוב לו פתק נאה ומשמח ולא לאב, כפי שנבאר בסמוך.

כן פסק הרמ"א כוותיה בסי' ער סעי' ב, הגם שהשו"ע לא הזכיר משנתו בדבר: 'ואם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שולחן אביו הרי היא של אביו, אבל לא בבנו הגדול', וכן סבר הש"ך שם בסק"ה והביא את דעת הרמב"ן והריטב"א לגבי מתנה. ובסברת הדבר, כתב הסמ"ע שם סק"ה: 'דאיכא למימר הנותן הקפיד להיות דוקא של הבן, משא"כ בנתן לבנו הקטן דמסתמא אינו משומר בידו זולת דעת אביו השומר ונתנו לקטן אדעתא דאביו, כלומר, אומדים שהנותן לו מתנה ביקש ליתן לו אותה באופן אישי ע"מ שאין לאב זכות בכך (לאפוקי מציאה שאין דעת 'נותן'), וכיון שיש לו יד (לאפוקי קטן שאינו יודע ויכול לשומר לעצמו), הרי היא שלו. וכ"כ בערוך השולחן שם סעי' ד: 'הנותן מתנה לבן הסמוך על שולחן אביו אם הבן הוא גדול מתנתו להבן, דהא לו נתן. ואם הוא קטן, הרי היא של האב, מסתמא כשהנותן לא פירש דהא מן הסתם אין המתנה משומרת ביד הקטן... ובודאי נתנה על דעת האב, ומה שנתן להקטן אינו אלא כדי לשמחו'. הרי שהנתינה לבן קטן, לא היתה מתוך רצון להקנות לו, אלא לשמחו שנתנו בידו את המעות והמתנות, אך הינם מוקנות לאביו. ובבן גדול, מקנה הנותן לבן, ושפיר הינם שלו מדינא.

כן יש לאמוד את דעת הנותנים את המתנות לנער הבר מצוה, שמתנות אישיות וודאי התכוונו להקנות לבן (אך עם הבן מדיין קטן, אין לו יד לזכות בכך, והינה מוקנת לאביו), ואילו מעטפות שניתנו ע"י חברי ההורים שאין להם היכרות עם הבן, וודאי ניתנו להורים לכיסוי הוצאות האירוע וההשתתפות בשמחתם, אא"כ היה מנהג אחר במקום. אך לגבי מעטפות וכספים של מכרים שהיה להם היכרות עם חתן השמחה, וכן של בני משפחה, נותר הספק בעינו למי כווננו ליתן.

ג. בשו"ת מהרש"ך ח"ב סי' ריא מבאר שדברי הנמו"י נסבים דוקא בקטן הזוכה לעצמו שאז דין המתנה כדין מציאה, אבל במתנה שזכו לו אחרים לכו"ע הינה שלו: 'והנה ראיתי בנמוקי יוסף שכתב... כן הדין אם נתנו אחרים מתנה לבן שתהיה לאביו... ויראה לומר דודאי מיירי דוקא במתנה שזכה הקטן בעצמו על ידי דעת אחרת מקנה... משמע דמתנה נמי דקאמר הוי שזכה בה ע"י עצמו דומיא דמציאה, ולא שזכו לו על ידי אחרים. ואף על גב דאכתי איכא לפלוגי ממתנה אפילו שיזכה בה על ידי עצמו ממציאה, דבמתנה איכא דעת אחרת מקנה ובמציאה ליכא דעת אחרת מקנה, מ"מ סבירא ליה להנך רבוותא שכתב הנמוקי יוסף דכיון שזוכה במתנה על ידי עצמו, כיון דלית ליה יד לזכות לעצמו כלל, לא אלים דעת אחרת מקנה להפקיע זכות האב. אבל במתנה שנתנו לו וזכוהו על ידי אחרים, בהא כל אנפין שוין שקנה הבן הקטן ולא קנה האב כלל, ואפילו היה האב נותן מתנה לבנו קטן כל שזכהו על ידי אחר קנה הקטן'. הרי שלדעת המהרש"ך אפילו קטן שהקנו לו אחרים קונה לעצמו את המתנה. מסתבר שהבין שכלול במעשה הנותן נתינה על דעת שאין לאביו רשות בזה, הגם שלא חשב והתכוון לכך בשעת הנתינה באופן מפורש.

כן סבר בשו"ת גינת ורדים ח"מ כלל ה' סי' יג הלכה למעשה: 'ואני אומר דמ"ש מעכ"ת דהמתנה שנותנין לבן הסמוך על שולחן אביו וליכא גילוי דעת האב כ"ע מודים דהוי לאב בזה לא צדק מעכ"ת, דהרי יש מחלוקת גדול בזה הביאו הרב בצלאל... וגם הרשד"ם... ורבים הם מהסוברים דלא תקנו לאב אלא מציאה משום איבה, לא בשכירותו ובמעשה ידיו ולא במתנה שנותנים לו, אלא סוברים דהיא לבן. איברא דמור"ם בעל המפה סי' ער פסק דאם הרויחו בסחורה או במלאכה דהיא לאב, מ"מ כתב שם ואם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שולחן אביו הרי היא של אביו אבל לא בבנו הגדול עכ"ל, הרי דפסק דאם נתנו לבנו הגדול הוא שלו. ולע"ד יר' דגדול מיקרי כשהגיע לעונת הפעוטות. דאפי' דהוא קטן אית ליה זכיה מן התורה לדעת הרמב"ם פ"ח מלולב גם בפכ"ט ממכירה יע"ש. ועיין בש"ך סי' רמג ס"ק ו'. עכ"ל. להדיא מבואר שסבר שקטן שהגיע לעונת פעוטות זוכה לעצמו בנתינת אחרים, ולא לאב.

אם מועילה תפיסה

בשו"ת המהרש"ם ח"ג סי' שיג העיר, שהשו"ע באו"ח בסי' שסו הביא את שתי השיטות, את ר"ת ואת הר"ן וחשש לשניהם לכתחילה, והרמ"א שם כתב להקל בדיעבד כדעת הר"ן: 'ולכתחלה טוב לחוש לדברי שניהם היכא דאפשר. הגה: ובדיעבד סומכין על דברי המיקל בערוב'. ואילו בחו"מ בסי' ער השו"ע לא הזכיר מן השו"ע דבר בענין מתנה שניתנה לקטן, והרמ"א פסק להדיא כר"ן בלא חולק ובלא איזכור שיטת ר"ת.

בשׁו"ת מהרשד"ם חו"מ בסי' שצו סבר מחמת כן שדין זה הינו ספיקא דדינא ומועילה תפיסת האב: מ"מ מידי פלוגתא דרבנותא לא נפיק, וחזר הדין שאם האב מוחזק בשפחה אין הבן יכול להוציאה ממנו'. דבריו מבוססים על דין הש"ך בתקפו כהן בסי' עט שמהני תפיסה במקום ספק הפוסקים: 'אי מצי לטעון קים ליה בפלוגתא דרבנותא כשתפס לאחר ספק, בזו נחלקו מהרי"ק שורש קס"א ובעל תרוה"ד סי' שכ"א, דלדעת מהרי"ק מהני תפיסה... והש"ך מסכים למהרי"ק דמהני'.

אולם יש לערער ע"כ לכאורה, שכן דין הקניית מציאת ומתנת הבן לאביו כל עוד הינו סמוך על שולחנו יסודו בגדר תקנת חכמים, וע"כ קיי"ל ככלל שכתב המגיד משנה בהל' גזלה ואבדה פ"ד ה"ז, הובא בב"י בסי' צ: 'שכל זה מן התקנה הוא, ובמה שלא התקינו בפירוש אפילו תפס מוציאין מידו'. כלומר, שאם יש ספק אם חלה התקנה, לא אומרים שמהני תפיסה, אלא חוששים שלא חלה התקנה כלפיו. והיה מן הדין שלא תועיל תפיסת האב, במקום ספק הפוסקים.

אך הפוסקים הביאו את דברי הנחל יצחק ח"א בקונטרסו 'ביאור ספק תקנה' שדווקא כשיסוד התקנה מצוי בספק אזי אמרין שלא מהני תפיסה, ברם לגבי מחלוקת הראשונים בגדרי התקנה – מהני תפיסה. ולפי"ז, שפיר אמרין שאם האב תפס, לא ניתן להוציא ממנו.

לסיכום: להלכה, מתנה שניתנה לבן גדול הסמוך לשולחן אביו הינה שלו, ואין לאביו זכות בה (אף אם החזיק האב מכבר בהם). אך מתנה שניתנה לקטן, הרי לדעת הרמ"א הינה של האב, ולדעת המהרש"ך והגינת ורדים הדברים אמורים במתנה שזכה מעצמו, אולם אם ניתנה לו המתנה ע"י אחרים, אזי הינה של הקטן.

לדברים אלו, מתנות שניתנו לבר המצוה שהינו סמוך לשולחן אביו, ובדרך כלל מתקיימת בהיותו כבר 'גדול', הינם שייכות לחתן השמחה ולא להוריו, גם אם הופקדו ישירות לחשבון הוריו (אם הוגדר במפורש שנועדו לחתן בר המצוה). אולם התשורות שהגיעו בהיותו 'קטן', אף אלו שניתנו כמתנות אישיות כשעון, ספר, משחק – לדעת הרמ"א הוריו זוכים בכך בהיותו סמוך על שולחנם, ולדעת המהרש"ך והגינת ורדים הינם שייכות לבן. וכשיש ספק למי כיוונו ליתן, ישאר ביד המחזיק בהם בהעדר מנהג רווח בדבר.

דורן דרשה

התוס' בסנהדרין בדף סח: בד"ה 'קטן' חיפשו אפשרות שיש בן סורר ומורה שהינו קטן, כסף אישי משלו שבו קנה בשר ויין, שהרי הוא נסקל רק אם אוכל תרטימר בשר ושותה חצי לוג יין משלו, ואחד התירוצים שם הוא: 'במעשה ידיו דמלאכתו ושכר טרחו שלו מדאורייתא'. הרי ששכר מלאכתו ופעולתו של הקטן שייך לקטן מדינא דאורייתא. וכן עולה מדברי הרמב"ם בהלכות שכירות פ"א ה"ו שאם השכיר קטן הוא נשבע ונוטל, וכן פסק השו"ע בסי' פט, וכ"כ בשו"ת הרשב"א ח"ג ס' עט ששכרו של הקטן יוצא בדיינים וכן פסק הרמ"א בסי' ער סע' א. וכן הורה החפץ חיים באהבת חסד פ"ט אות ה.

יתכן ומטעם זה נהגו לקרוא למתנת הבר מצווה 'דורן דרשה', להורות שניתנה לו כתמורה וכשכר על דרשתו³⁴, ולפיכך הוא זוכה בתשורה שמעניקים לו לעצמו. אומנם הובא בשם ספר הזכרון לחת"ס עמ' ו' דעיקר שמחת מצוה של בר מצוה הוא דרשת הנער, ולהכי ניתנת לו המתנה והדורן. ולא פליגי.

מתנה שניתנה כפיצוי

הדברים אמורים במתנות שניתנו לקטן לרגל שמחתו או בחגים ומזכרות משמחות. אולם אם המתנה ניתנה כפיצוי לילד עבור נזק, אזי יש לבחון את זכאותו בכך. שכן ישנם מצבים, שהיו הסובבים מודעים לכך, שגרמו איזה עוול לילד, והינם מבקשים לפצותו משיגדיל הגם שביקשו מכבר מחילתו בהיותו קטן, שכן קטן אינו בר מחילה ואין תוקף למחילתו. ואזי המתנה ניתנת כפיצוי על הנזק ולא כמתנת שמחה

³⁴ יש לדון האם מותר לנער הדורש בתורה לקבל שכר, שהרי במסכת בכורות בדף כט. איתא: 'אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא ראה למדתי אתכם וגו', מה אני בחנם אף אתם בחנם. תניא נמי הכי כאשר צוני ה' אלהי, מה אני בחנם אף אתם בחנם'.

מהאי טעמא בספר הערות הגר"ש אלישיב במסכת חולין בדף יב. באר על דברי רש"י בד"ה 'לכי תיכול' שלכך פירש: 'כשתמדוד לי כור של מלח בשכר שאומר לך, ובדיחותא בעלמא הוא': 'הוצרך רש"י לפרש כן שהרי אסור ליקח שכר בשביל ללמד תורה (ולא יתכן שימדוד מלח בשכר תורה שילמדנו, ולכך אמר לו בדיחותא ובעבור זה יקבל שכר). והנה מצאנו בש"ס כמה פעמים ענין כזה, וכן בב"ק איתא ששאל ר"ח מה טעם זה נהנה וזה לא חסר פטור וא"ל לכי תשמשי, ותמוה כנ"ל שהרי אסור ליקח שכר על לימוד ההלכה (ומדוע אמר לו לשמשו בכדי שיפרש לו טעם הדין). וכתב בהקדמה לשערי יושר בשם חכם אחד שפירש הדשומע דבר מחבירו כמותו בדרך כלל הוא סובר לומר להיפך מחבירו, ובפרט בדבר שיש בו עומק, וממילא לא יגיע לאמת, לכן אמר לו שישמשו כתלמיד לרב או יעשה מצוותו ועי"ז יכיר במעלתו ויכנע אליו, ויבין שמה שאומר לו הוא אמת (ולא בכדי לקבל שכר ותועלת מלימודו)'.
אולם, אפשר שהדורן לא ניתן על עצם הדברי תורה ששמיע, אלא על הרצאתו ברבים, כפי שעולה מדברי התשובות והנהגות ג' ס' תד, וע"כ אין מניעה ליטול שכר על כך.

בלבד (כמובן, שצריך לציין את יעוד מתנה מעין זו, שכן בלא חידוד והגדרת מתנה זו כפיצוי, נגדירנה כמתנה בעלמא, הגם שהמניע היה לפצות את הקטן), ויש לבאר את דינה.

איתא בב"ק בדף פז: 'ורמינהו החובל בבניו ובבנותיו של אחרים, גדולים יתן להם מיד, קטנים יעשה להם סגולה... בסמוכין על שלחנו... אמאי, לאביהם בעי למיתבי. אמרי, כי קא קפיד במידי דקא חסר, במידי דאתא מעלמא לא קפיד... אבל חבלה דאית להו צערא דגופייהו ומעלמא קאתי להו, לא קפיד'. הרי שפיצוי על פגיעה שנעשתה לקטן, שייכת לקטן ולא לאב, ושומרים לו על הסכום הפיצוי 'יעשה להם סגולה' עד שיגדיל, ואז יתנו לו אותו. כיון שתשלום זה ניתן עבור מה שחבלו בגופו הינו שייך לו. וכן פסק הרמב"ם בהל' חובל ומזיק פ"ד ה"ט: 'ואם חבלו בהן אחרים בגדולים יתן להם מיד, ובקטנים ילקח בהן קרקע, והן אוכלין פירותיה עד שיגדילו'. וכן פסק השו"ע בס' תכד סעי' ז.

ואף על נזקים וגרמות של היזק שלא דנים בזמן הזה, כנזק, צער, פגם, בושת ופגם (ולרא"ש אף על ריפוי ושבת) הנזכרים בס' א סעי' ב, נפסק שיש לפייס את הנפגע ואף כופין ומנדין על כך: רמ"א סעי' ב: 'רק כופין החובל לפייס הנחבל ולקנסו כפי הנראה להם'. שו"ע סעי' ה: 'אעפ"י שדיינים שאינם סמוכים בא"י אינן מגבין קנסות, מנדין אותו, עד שיפייס לבעל דינו; וכיון שיתן לו שיעור הראוי לו, מתירין לו'. שו"ע סעי' ו: 'המבייש בדברים, מנדין אותו עד שיפייסו כראוי, לפי כבודו'. הרי שמוטל על הפוגע לפייס את הנפגע גם במילי שלא דנים האידנא. ואם הפיוס כלל תשורה או הטבה ממונית, היא שייכת לבן ולא לאב.